

Ik kan niet dood zijn

Harry Mulisch Ik kan niet dood zijn

Aforismen.

Samengesteld en ingeleid
door Kitty Saal en Johan Kuiper

2020

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2020 Erven Harry Mulisch
Copyright samenstelling, inleiding en verantwoording © 2020
Kitty Saal en Johan Kuiper
Boekverzorging Brigitte Slangen
Omslagfoto C. de Boer/collectie Literatuurmuseum, Den Haag
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Abbringh, Groningen
ISBN 978 94 031 1731 7
NUR 301

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Inleiding 7

Filosofie 11

Genialiteit en gekte 21

Kunst 29

Wetenschap en religie 35

Schrijven 45

Geschiedenis en politiek 59

Leven 69

Vrouwen en vriendschap 75

Orakeltaal 83

Taal en literatuur 91

Tijd 103

Oorlog en kwaad 111

Dieren 119

Sterven en de dood 127

Verantwoording 135

Inleiding

In de jaren dat Harry Mulisch nog wetenschapper wilde worden, nog voordat hij zijn eerste verhaal had geschreven, noteerde hij al gedachten en aforismen. Uit die allereerste notities, uit de jaren veertig, spreekt een groot vertrouwen. Het idee dat hij – Harry Mulisch – iets toe zal kunnen voegen aan de wereld, dat hij op een andere manier naar de dingen kijkt, knalt van de vergeelde pagina's. Hij had iets te melden. Hij, de zoon van immigranten, van een Joodse moeder en een officier uit het Oostenrijks-Hongaarse leger, opgegroeid in het Haarlem van de jaren dertig en veertig, gevormd in de oorlogsjaren. Hij, die op zeventienjarige leeftijd zowel de Hongerwinter als de bevrijding meemaakte.

In de mistige periode die volgde op de bevrijding, verschoof zijn interesse van de chemie naar de alchemie en daarmee in de richting van de kunst. Zijn vader zat in een interneringskamp, zijn moeder woonde in Amsterdam en de jonge Mulisch verkocht in Haarlem stukje bij

beetje de inboedel om rond te kunnen komen. Gekleed in de oude jasjes die zijn oom Paul hem had gestuurd uit New York ontmoette hij zijn eerste grote liefde – Ada –, deed experimenten, ontwierp schema's en schreef. In een bruin schrift waarin Mulisch van 1945 tot 1950 aantekeningen maakte, is de overgang van wetenschap naar literatuur goed te zien. In een keurig, nog wat schools handschrift, staan op de eerste pagina de onderwerpen van de korte essays onder elkaar, met titels als *Over een methode om het onderbewustzijn bewust te maken*; *Over de functies van het lichaam en de ziel*; *Over de vierde dimensie*; *Over inspiratie*, en vanaf bladzijde negentig: *Aphorismen*.

In aforismen zocht Mulisch naar de wetmatigheden, de universele waarheid, die hij ook met zijn wetenschappelijke experimenten probeerde te ontsluiëren. De vorm deed daarbij niet onder voor de inhoud en is er onlosmakelijk mee verbonden – er was een schrijver aan het werk.

Mulisch zou zijn hele leven inzichten blijven noteren. Het was zijn manier om vat op de wereld om hem heen te krijgen en het vormde de voedingsbodem voor zijn romans, verhalen en essays. Met een scherpe, onderzoekende blik en vol bravoure trad Mulisch de raadsels van de wereld tegemoet. En hoewel hij niet terugdeinsde voor het ontwerpen van grote systemen paste ook het aforisme hem goed. Hij probeerde, speelde, draaide alles eens om en keek wat er gebeurde; de schrijver als literair alchemist met steeds een nieuwe formule op zoek naar de steen der wijzen, naar de essentie.

‘Het beste is, het raadsel te vergroten,’ schreef Mulisch in *Voer voor psychologen* en dat is precies wat aforismen vaak doen. Ze vormen geen sluitend systeem, maar staan op zichzelf. Sterker nog: ze spreken elkaar vaak tegen. Het aforisme probeert nooit alles te verklaren, slechts een deel, en in die begrenzing toont het aforisme zijn meesterschap. Dat is waarom ook een denker als de door Harry Mulisch zeer bewonderde Nietzsche teruggreep op het aforisme: juist in een wereld waarin de grote filosofische systemen onhoudbaar lijken, is de waarheid misschien wel beter te benaderen in een aforistische stijl. Dat die aforismen uiteindelijk meer vragen oproepen dan beantwoorden is geen zwakte, maar juist haar grootste kracht.

Na het verschijnen van de grote roman *De ontdekking van de hemel* merkte Mulisch in een interview met *Knack* op: ‘Misschien moet ik nu maar eens een bundel schrijven met veertig aforismen of zo. Heraclitus heeft nooit iets anders geschreven, en dat was toch best aardig.’ In zijn latere leven bleef het genre Mulisch trekken en op overzichten van boeken die hij nog wilde schrijven stond stevast: ‘Aforismen’. In *Vrij Nederland* legde Mulisch uit dat hij van plan was om ‘een mystieke grijsaard te worden die langzaam de dementie binnensukkelt en de achterblijvers nog behoorlijk tot last is’. Om daaraan toe te voegen: ‘Ik zou als ik vierentachtig ben alleen nog maar dingen willen zeggen als: “waar vuur brandt, daar is het warm.” Dat is een plan van me, al mijn hele leven.’

De vierentachtig haalde Mulisch niet. Hij overleed enkele maanden na zijn drieëntachtigste verjaardag, maar in zijn werkkamer liggen nog steeds de stapels schriftjes, blocnotes en losse velletjes met daarop de handgeschreven gedachten, observaties en aforismen. Vele daarvan zijn op een of andere manier in zijn werk terechtgekomen, andere verschijnen in deze bundeling voor het eerst in gedrukte vorm. In deze verzameling, in deze kakofonie van gedachten en inzichten, is Harry Mulisch zelf aan het woord: hij spreekt en blijft het raadsel vergroten.

Kitty Saal
Johan Kuiper

Filosofie

Het beste is, het raadsel te vergroten.

VOER VOOR PSYCHOLOGEN

Het wezen van de wereld is de tegenspraak.

Een filosoof, die verwonderd onderzoekt hoe de kosmos in elkaar zit, doet me altijd denken aan een lamp, die zich verbaasd afvraagt hoe het komt, dat de kamer zo mooi is verlicht.

ARCHIBALD STROHALM

Mooi vinden is begrijpen.

Elke schaduw is een zonsverduistering, die de natuur opschrikt. Leer van mij, dat gaten en schaduwen even werkelijk zijn als wat er is. Maar daarvoor moet je natuurlijk weten, dat de wereld niet alleen is wat zij is, maar ook wat zij niet is.

HET BEELD EN DE KLOK

De werkelijkheid is alleen met tegenspraken *grijpbaar*.

HET SEKSUELE BOLWERK

Verbazingwekkender dan wat de mensen doen, is het feit dat ze er zijn.

VOER VOOR PSYCHOLOGEN

Iedere mening sleept onmiddellijk haar tegendeel met zich mee.

VOER VOOR PSYCHOLOGEN

Iedere ‘verklaring’ doet mij denken aan een poging om bij het licht van een lucifer te tonen, hoe de zon er uitziet.

VOER VOOR PSYCHOLOGEN

Zolang men in Nederland niet begrijpt dat er een ernst is zo diep, dat zij alleen nog maar lachen kan, zal men niet volwassen zijn.

VOER VOOR PSYCHOLOGEN

Wie iets verklaren wil, slaat altijd een flater.

VOER VOOR PSYCHOLOGEN

‘Verklaringen’ hebben één onschatbare verdienste, die al te vaak vergeten wordt: zij laten de onverklaarbaarheid der dingen schitterend uitkomen.

VOER VOOR PSYCHOLOGEN

Men kan alles beweren, en dat gebeurt dan ook.

ANEKDOTEN RONDOM DE DOOD

Het is altijd goed om iets te zeggen en ook het tegendeel.

LOGBOEK

Een naakte vrouw is mooi en aantrekkelijk, als je haar maar niet wilt zien als een zak vel volgepropt met knoken, derrie en kak. Het één sluit het ander niet uit: de kennis van het één is zelfs nodig om het ander in stand te houden.

DE VERSIERDE MENS

Het irrationalisme van de mens is niet eenvoudig een betreurenswaardige speling van de natuur, maar een gegeven, dat even noodzakelijk is als het rationalisme.

DE COMPOSITIE VAN DE WERELD

